

УДК 343.140.02
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.19>

Наталія Хмелевська
orcid.org/0000-0002-4492-4868
кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. У статті 3 Конвенції про права дитини зазначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Найкращі інтереси дитини є також основоположними і в сфері ювенальної юстиції [1]. Однак необхідно чітко розуміти в чому виявляються найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні та як їх забезпечити.

Метою статті є аналіз найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Питання найкращих інтересів дитини досліджували Б. Андрусичин, А. Бабешко, Н. Оніщенко, М. Менджул, Т. Томляк, Я. Тудольцева Ю. Шемшученко, О. Чучман та інші. Проте залишаються питання, які потребують більш детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно з'ясувати, що включає в себе поняття найкращих інтересів дитини. Чучман О. цілком слушно вважає, що принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини має вагомий вплив на розвиток кримінального процесуального права. Реалізація цього принципу у сфері кримінального провадження, на думку автора, проявляється під час здійснення судового контролю та передбачає не лише здійснення заходів щодо обов'язкового спеціального навчання слідчих суддів, що здійснюють судовий контроль під час проведення досудового розслідування у провадженнях щодо неповнолітніх та за участю неповнолітніх, а також використання спеціальних методик, зокрема таких, як «зелена кімната», допит методом процесуального інтерв'ю, удосконалення кримінального процесуального законодавства у відповідній частині та впровадження системного оцінного та водночас індивідуального підходу до тлумачення тих правових норм, які можуть тлумачитись по-різному, з метою застосування того тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини [2].

Томляк Т. висловлює слушну думку про необхідність закріпити на законодавчому рівні

визначення принципу правого забезпечення найкращих інтересів дитини та аспекти, які можна буде враховувати під час розгляду справи за участю дитини для врахування її найкращих інтересів [3]. Це необхідно зробити для того, щоб покращити розуміння вказаного принципу та забезпечити правильне його застосування у практиці.

Так, Бабешко А. вважає, що принцип найкращих інтересів дитини слід розглядати та застосовувати у трьох аспектах: як суб'єктивне право дитини, як принцип тлумачення інших норм права та як процесуальну норму. У першому значенні автор тлумачить принцип як право дитини на те, щоб під час оцінки різних інтересів визначалися та враховувалися насамперед її найкращі інтереси з метою ухвалення рішення з певного питання. Як засіб тлумачення полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитись, застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини. Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей [4]. Це системний підхід, який дозволяє всебічно розтлумачити принцип найкращих інтересів дитини, в тому числі в кримінальному процесі.

На думку Крестовської Н. юстиція, дружня до дитини, інтерпретує принцип найкращих інтересів дитини так, що кожна справа, до якої залучена дитина, має бути оцінена з урахуванням її інтересів, причому під час оцінювання інтересів дитини, погляди та думки останньої мають бути належним чином враховані. Усіма установами юстиції має бути прийнятий комплексний підхід, щоби належним чином врахувати всі інтереси, що можуть опинитися під загрозою, зокрема психологічне та тілесне здоров'я, правові, соціальні й економічні інтереси дитини [5]. Цей підхід теж є всебічним та повним.

Заслуговує на увагу думка Мухи Й. про те, що за належної уваги та підтримки держави медіація спроможна бути ще одним інструментом, що здатний забезпечити найкращі інтереси дитини, знизити соціальну й економічну вартість сімей-

них спорів [6]. Таку ж думку варто поширити на сферу кримінального провадження за участі дітей. Медіація активно застосовується у кримінальному процесі за участі неповнолітніх і під час цієї процедури дійсно можна зрозуміти та реалізувати найкращі інтереси дітей, які перебувають в контакті із законом.

Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей [7]. Має бути проведений глибокий аналіз кожної ситуації та зроблений висновок щодо дотримання найкращих інтересів дитини. Індивідуалізація є обов'язковою, адже одне і те саме рішення може мати різні наслідки для різних дітей, враховуючи їх ситуацію.

Яскравим прикладом реалізації принципу найкращих інтересів дитини є створення барнахусів в Україні. «Барнахус» вперше утворили в Ісландії близько двадцяти років тому. «Барнахус» часто описують як будинок із чотирма кімнатами, що становить частину міждисциплінарної та міжвідомчої структури. Фахівці з різних дисциплін співпрацюють, щоб забезпечувати ретельно зрівноважені заходи втручання, які відповідають потребам кожної дитини. Модель «Барнахус» передбачає міждисциплінарні та міжвідомчі заходи втручання, організовані під одним дахом у дружньому до дитини середовищі, де в центрі зосереджені найкращі інтереси дитини. Кожній дитині пропонують міждисциплінарний, професійний і дружній до дитини захід втручання, через спільне керування справами й перегляд [8].

Дюнкель Ф. визначив 20 «основних принципів», які характеризують ювенальну юстицію з дотриманням найкращих інтересів дитини. Такі принципи ґрунтовно та повноцінно дають можливість зрозуміти який підхід в цілому визначається в розумінні найкращих інтересів неповнолітніх в кримінальному процесі. Зокрема, це:

1. До неповнолітніх правопорушників необхідно ставитися з повагою до їх прав. Звичайно цей принцип є важливим та є основою для забезпечення найкращих інтересів неповнолітніх.

2. Санкції або заходи, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, а також спосіб їх застосування визначаються законом і повинні ґрунтуватися на принципах соціальної інтеграції та освіти, що запобігає повторним кримінальним правопорушенням. Звісно, цей принцип є необхідною базою та доводить те, що найкращі інтереси дитини повинні враховуватись ще під час законотворчого процесу та у правозастосуванні згодом.

3. Санкції та заходи накладаються судом. Вони мають бути визначальними та накладатися

на мінімально необхідний період. До цього принципу необхідно додати, що з неповнолітніми задля дотримання їх найкращих інтересів має працювати ювенальний суд (суддя).

4. Мінімальний вік для застосування санкцій або заходів унаслідок вчинення правопорушення не повинен бути надто низьким і повинен встановлюватися законом. Цей принцип повністю дотриманий в Україні.

5. Застосування санкцій чи заходів ґрунтується на якнайкращих інтересах неповнолітніх правопорушників, обмежується тяжкістю вчиненого правопорушення (принцип пропорційності) та враховує їхній вік, фізичне та психічне благополуччя, розвиток, здібності та особисті обставини (принцип індивідуалізації), які, у разі необхідності, підтверджуються звітами психологічного, психіатричного чи соціального опитування. Тобто, принципи пропорційності та індивідуалізації є підґрунтям для реалізації найкращих інтересів неповнолітніх.

6. Щоб адаптувати застосування санкцій і заходів до конкретних обставин кожного випадку, органи, відповідальні за впровадження, повинні мати достатній ступінь дискреційних повноважень, не приводячи до серйозної нерівності в поводженні. Однак, надмірне втручання не може виправдовуватись найкращими інтересами дитини.

7. Санкції чи заходи не повинні принижувати гідність неповнолітніх, до яких вони застосовуються. Цей принцип стосується навіть умов угоди за результатами медіації. Медіатор повинен перевірити умови угоди на реалістичність та відсутність приниження честі та гідності неповнолітнього.

8. Санкції або заходи не повинні застосовуватися у спосіб, що обтяжує

їх шкідливий характер або створює надмірний ризик фізичної чи психічної шкоди. Суд повинен проаналізувати можливий вплив на неповнолітнього, виходячи з принципу найкращих інтересів дитини.

9. Санкції або заходи мають бути впроваджені без невиправданих затримок і лише в обсязі та протягом строго необхідного періоду (принцип мінімального втручання). Беззаперечно, чітке дотримання строків та мінімальне втручання теж є ознакою дотримання найкращих інтересів неповнолітніх.

10. Позбавлення волі неповнолітнього є крайнім заходом, який призначається та виконується у найкоротший строк. Треба докласти особливих зусиль, щоб уникнути попереднього ув'язнення. Аналізуючи цей принцип, необхідно зазначити, що позбавлення волі доцільно застосовувати лише за особливо тяжкі злочини. Звісно дотримання найкращих інтересів дитини не може

передбачати повне звільнення від кримінальної відповідальності, але й під час необхідності застосувати позбавлення волі необхідно пам'ятати про найкращі інтереси.

11. Санкції чи заходи повинні накладатися та застосовуватися без дискримінації за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, сексуальна орієнтація, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, приналежність до національної меншини, майновий стан, народження чи інший стан (принцип недискримінації). Принцип недискримінації тісно пов'язаний з найкращими інтересами дитини і очевидно, що неможливо дотриматись найкращих інтересів дискримінуючи неповнолітніх.

12. Посередництво або інші реінтеграційні заходи заохочуються на всіх етапах роботи з неповнолітніми. Тобто наявність можливості пройти процедуру медіації та заходи ресоціалізації повинні стати основою дотримання найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

13. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна забезпечувати їхню ефективну участь у провадженні щодо накладення, а також застосування санкцій або заходів. Неповнолітні не повинні мати менших прав і гарантій, ніж ті, які надаються повнолітнім правопорушникам загальними правилами кримінального процесу. В Україні неповнолітні мають не менше прав і гарантій, ніж дорослі особи.

14. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна належним чином враховувати права та обов'язки батьків і законних опікунів і, наскільки це можливо, залучати їх до розгляду та виконання санкцій чи заходів, за винятком випадків, коли це не є найкращим для інтересів неповнолітнього. Однак, аналізуючи, цей принцип необхідно пам'ятати, що в центрі уваги знаходиться неповнолітній, а не законний представник. В Україні залучається законний представник у кримінальне провадження за участі неповнолітніх, однак задля дотримання найкращих інтересів потрібно аналізувати кого саме краще залучити в якості законного представника.

15. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна дотримуватися міждисциплінарного та міжвідомчого підходу та бути інтегрована з більш широкими соціальними ініціативами для неповнолітніх з метою забезпечення цілісного підходу та безперервності нагляду за такими неповнолітніми. Взагалі, ювенальна юстиція з дотриманням найкращих інтересів дитини – це співпраця багатьох органів та організацій, які комплексно підходять до вирішення питань, пов'язаних з неповнолітніми.

16. Право неповнолітнього на недоторканність приватного життя повинно повністю поважатися на всіх стадіях провадження. Особи неповнолітніх та конфіденційна інформація про них та їх сім'ї не повинні передаватися нікому, хто не має права на їх отримання за законом. В Україні в цілому дотримується зазначений принцип.

17. Молоді повнолітні правопорушники можуть, у відповідних випадках, розглядатися як неповнолітні та поводитися з ними відповідно. Щодо українського кримінального процесуального законодавства, то у разі досягнення неповнолітнім повноліття після вчинення кримінального правопорушення, процедура розслідування та судового розгляду продовжується як з неповнолітніми.

18. Весь персонал, який працює з неповнолітніми, виконує важливу функцію. Їх спеціальна підготовка та умови праці повинні гарантувати, що вони здатні забезпечувати належний стандарт роботи, щоб задовольнити особливі потреби неповнолітніх і бути позитивним прикладом для них. Ювенальна спеціалізація є необхідним елементом для належного дотримання найкращих інтересів дитини. В Україні працюють ювенальні поліцейські, прокурори та судді, проте відсутня спеціалізація адвокатів, що потребує змін.

19. Повинні бути наявні достатні ресурси та персонал для забезпечення того, щоб втручання в життя неповнолітніх було значущим. Відсутність ресурсів ніколи не може виправдовувати порушення прав неповнолітніх. Надзвичайно важливо для дотримання найкращих інтересів дитини мати достатньо ресурсів. В Україні недостатнє фінансування сфери ювенальної юстиції, проте часто залучаються міжнародні фонди, громадські організації та грантові кошти, які допомагають вирішити наявні проблеми.

20. Виконання будь-яких санкцій або заходів підлягає регулярній державній перевірці та незалежному моніторингу [9]. Звісно, незалежні моніторинги та перевірки дозволяють побачити стан ювенальної юстиції, виявити проблемні аспекти та вирішити їх.

Існує ризик, що якщо не будуть враховувати «найкращі інтереси» неповнолітніх, які вчинили правопорушення, тоді існує небезпека, що таких дітей поступово вважатимуть менш вартісними людьми з меншою кількістю прав людини [10].

«Найкращі інтереси дитини» є спільною рисою всіх країн ЄС, які прагнуть зберегти та вдосконалити особливий підхід до неповнолітніх; підхід, заснований на наданні допомоги, заохочення, реабілітації, реінтеграції в суспільство та обмеженні каральних заходів, одночасно розширюючи використання альтернативних заходів і відновного правосуддя [11].

Висновки. Дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні – є основоположним та важливим. Перш за все, найкращі інтереси дитини розглядаються як принцип, який має дотримуватись, починаючи з прийняття законодавчих норм, а згодом щодо кожного неповнолітнього, дотичного до кримінального процесу. Найважливішими загальними характеристиками нового комплексного законодавства про ювенальну юстицію має бути: наполеглива турбота про добробут неповнолітнього, який перебуває у конфлікті чи в контакті із законом, турбота про вдосконалення особистих цінностей молодого людини, враховуючи вік та найкращі інтереси, розвиток та перспективи реінтеграції та зайняття конструктивної ролі в суспільстві, зусилля щодо вирішення справи шляхом виховних рекомендацій, використання сучасних педагогічних та психологічних знань і досвіду під час кримінального провадження; сприяння розробці індивідуальних програм, заснованих на всебічному врахуванні зрілості неповнолітнього, рівня освіти, попереднього життя та поведінки в соціальному середовищі, типів поведінки та обставин вчинення правопорушення. Інші принципи допомагають в реалізації найкращих інтересів дитини, зокрема це принцип індивідуалізації, який дозволяє забезпечити найкращі інтереси дитини в кожній конкретній ситуації та для кожної дитини. Принцип недискримінації та повага до честі та гідності неповнолітнього теж є важливим для дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні. Відіграє значну роль ювенальна спеціалізація працівників, які дотичні до неповнолітніх у контакті із законом.

Отже, дотримання найкращих інтересів дитини – це важливий принцип ювенальної юстиції, який повинен дотримуватись протягом законотворчої діяльності, всього кримінального провадження та під час реалізації заходів реінтеграції неповнолітніх.

Література

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Чучман О. В. Принцип найкращих інтересів дитини та його застосування під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні. 2020. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17294>
3. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. 2021. URL: https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36643/Tomliak_72-80.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу

дії кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю. 2017. №. 34. С. 129–141.

5. Крестовська Н. М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету:[збірник]. Одеса: Видавничий дім. 2018. С. 22.

6. Мухи Й. На шляху до реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини під час медіації: український досвід. Вісник. 2022. Т. 1. №. 120. С. 40–50.

7. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Щепоткіної В. В., Слущкої Т. І. 2016. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1509455828Особливості%20здійснення%20кримінальних%20проваджень%20щодо%20неповнолітніх.pdf>

8. Правовий аналіз роботи моделі «Барнакус» в Україні. Київ. 2021. URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5>

9. Josine Junger-Tas, Frieder Dьnkel Editors Reforming Juvenile Justice. 2009. 259 p.

10. Maurice Vanstone, Philip Priestley Editors. Probation and Politics Academic Reflections from Former Practitioners. 2016. 412 p.

11. Alenka Љbelih, Aleљ Zavrљnik Editors. Crime and Transition in Central and Eastern Europe. 2012. 282 p.

Анотація

Хмелевська Н. В. Забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі. – Стаття.

У статті проаналізовано найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні, їх зміст, значення, умови реалізації. Дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні – є основоположним та важливим. Перш за все, найкращі інтереси дитини розглядаються як принцип, який має дотримуватись, починаючи з прийняття законодавчих норм, а згодом щодо кожного неповнолітнього, дотичного до кримінального процесу. Найважливішими загальними характеристиками нового комплексного законодавства про ювенальну юстицію має бути: наполеглива турбота про добробут неповнолітнього, який перебуває у конфлікті чи в контакті із законом, турбота про вдосконалення особистих цінностей молодого людини, враховуючи вік та найкращі інтереси, розвиток та перспективи реабілітації та зайняття конструктивної ролі в суспільстві, зусилля щодо вирішення справи шляхом накладення виховних рекомендацій, використання сучасних педагогічних та психологічних знань і досвіду під час кримінального провадження; сприяння розробці індивідуальних програм, заснованих на всебічному врахуванні зрілості неповнолітнього, рівня освіти, попереднього життя та поведінки в соціальному середовищі, типів правопорушної поведінки та обставин вчинення правопорушення та вдосконалення мінімум прав, що захищаються в кримінальному провадженні. Інші принципи допомагають в реалізації найкращих інтересів дитини, зокрема це принцип індивідуалізації, який дозволяє забезпечити найкращі інтереси дитини в кожній конкретній ситуації та для кожної дитини. Принцип недискримінації та повага до честі та гідності неповнолітнього теж є важливим для дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні. Відіграє значну роль ювенальна спеціалізація працівників, які дотичні до неповнолітніх у контакті із законом.

Отже, дотримання найкращих інтересів дитини – це важливий принцип ювенальної юстиції, який повинен дотримуватись протягом всього кримінального процесу та під час реалізації заходів реінтеграції неповнолітніх.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, дружне до дитини правосуддя, кримінальний процес, ювенальна юстиція, неповнолітні у кримінальному процесі, принципи кримінального процесу

Summary

Khmelevska N. V. Ensuring the best interests of the child in the criminal process. – Article.

The article analyzes the best interests of the child in criminal process, their content, meaning, conditions of implementation. Observance of the best interests of the child in criminal proceedings is fundamental and important. First, the best interests of the child are considered as a principle that must be observed, starting with the adoption of legislative norms, and subsequently for every minor involved in the criminal process. The most important general characteristics of the new comprehensive legislation on juvenile justice should be: persistent concern for the welfare of the minor who is in conflict or in contact with the law, concern for the improvement of the personal values of the young person, taking into account the age and best interests, the development

and prospects of rehabilitation and taking a constructive role in society, efforts to solve the case by imposing educational recommendations, using modern pedagogical and psychological knowledge and experience during criminal proceedings; promoting the development of individual programs based on comprehensive consideration of the minor's maturity, level of education, previous life and behavior in the social environment, types of delinquent behavior and the circumstances of the offense and improvement of minimum rights protected in criminal proceedings. Other principles help in the implementation of the best interests of the child, in particular, this is the principle of individualization, which allows to ensure the best interests of the child in each specific situation and for each child. The principle of non-discrimination and respect for the honor and dignity of the minor is also important for observing the best interests of the child in criminal proceedings. Juvenile specialization of workers who deal with minors in contact with the law plays a significant role.

Therefore, the observance of the best interests of the child is an important principle of juvenile justice, which must be observed throughout the criminal process and during the implementation of juvenile reintegration measures.

Key words: best interests of the child, child-friendly justice, criminal process, juvenile justice, juveniles in the criminal process, principles of the criminal process.